

Boekbesprekingen

Nederland verandert

Geert de Vries, *Nederland verandert. Sociale problemen in de jaren negentig*. Het Spinhuis, Amsterdam, 1992. ISBN 90-73052-35-1. f29,50

Vijfentwintig pagina's literatuur, twintig pagina's noten (276 in totaal), vier pagina's register, twee pagina's aanbeveling door Bram de Swaan en maar zesenzeventig pagina's ruimte voor zijn eigen tekst: Geert de Vries is misschien vooral te bescheiden in zijn schets van de 'sociale quaestie' van onze tijd. Want in dit korte bestek is een vracht aan informatie over hedendaagse sociale vraagstukken samengebald, die niet snel elders te vinden is.

Armoede en sociale ongelijkheid zijn bestendiger gebleken dan verwacht. En tegelijkertijd zijn verdelingsvraagstukken steeds meer een zaak geworden van overheidsbeleid, steeds minder van politieke strijd. Een sleutelbegrip bij De Vries is het 'verzorgingsarrangement', waarmee sociale tegenstellingen worden verzacht. Bij De Vries zijn tegenstellingen niet van het 'kapitaal versus arbeid' of 'mannen tegen vrouwen' soort, maar 'uitkomsten (vaak compromissen) van meer complexe belangenconfiguraties op verschillende niveaus'. Opvallend overigens, maar dit terzijde, is het ontbreken van een uitleg van het begrip 'belangenconfiguratie'; het staat ook niet in het register.

Maar dat is ook niet het echte thema van het boek. Tegenover diegenen die menen dat Nederland vooral getekend zou zijn door 'eenvormigheid, die vloek des modernen levens' - zoals Abraham Kuyper meer dan een eeuw geleden schetste - constateert De Vries dat er sprake is van 'verminderheding', toenemend identiteitsbesef bij steeds kleinere collectiviteiten. En dat is terug te vinden bij de soorten tegenstellingen die hij bespreekt: werkenden en werklozen, mannen en vrouwen, ouderen en jongeren, zieken en gezonden, allochtonen en autochtonen.

Wat opvalt aan voorspellingen die een jaar of tien geleden werden gedaan over de nieuwe scheidslijnen tussen werkenden en niet-werkenden is vooral, dat de verwachte sociale onrust uit is gebleven. Wie niet werkt, kan behoren tot allerlei soorten minderheden: WAO-ers, vut-ters, uitkeringsgerechtigden van allerlei aard. Op

straat is eigenlijk weinig te merken van het gebrek aan passende arbeid: er zijn geen stempellokalen, waar werklozen tweemaal per dag moeten langskomen. Dossiervorming neemt de plaats in van groepsvorming. Maar daarmee zijn de spanningen tussen werkenden en niet-werkenden niet opgelost en De Vries gaat ervan uit, dat de machtskansen van wie in de jaren tachtig niet aan het werk is gekomen door het permanente gebrek aan voldoende werkgelegenheid in de komende tijd alleen maar slechter worden. Zonder daar veel dieper op in te gaan citeert hij met instemming de econoom Van Zweeden, dat 'het sociale bouwwerk van ons land tot in zijn fundamenten wordt aangetast' door een drastische herziening van de hele sociale zekerheid, waardoor velen beneden de armoedegrens zullen uitkomen.

Het belang van werk komt terug in de beschouwing gewijd aan de relaties tussen mannen en vrouwen. Het is een bekend verhaal: geen Westeuropees land was zo achterlijk als Nederland, als het ging om werkende vrouwen. En Nederlandse mannen doen weinig méér in huis wanneer hun vrouw werkt, dus voor vrouwen betekent buitenshuis werken meteen een verzwaring van haar totale werkdruk. De Vries meent, dat veel van de conflicten die dat op zou moeten leveren, binnenshuis worden opgelost en afgedempt. In een karakteristieke zinswending zegt hij: 'Liefde (...) lijkt mij een belangrijke verklaring voor de vele compromissen, schijnoplossingen en idealisering-à-deux die binnen gezinnen en verhoudingen tot stand komen en die de overgang van ongelijke naar meer gelijke huwelijksidealen zowel dragelijk maken als vertragen'. Dat klinkt alsof de uiteindelijke afloop al vaststaat, maar een pagina eerder suggereert De Vries, dat de heilzame werking van de liefde misschien niet altijd gegarandeerd blijft. Waar het gaat om de opvoeding van kinderen geeft hij op basis van het werk van de Amerikaanse sociologe Hochschild aan, dat in de VS de werkcultuur zich heeft uitgebreid tot de gezinscultuur en dat kinderen daarvan de dupe zijn. Kinderen moeten vooral veel zelf doen, zo spoedig mogelijk onafhankelijk worden, niet doorlopend aandacht krijgen maar het redden met een beperkte hoeveelheid 'kwaliteitstijd'. Wat vroeger een 'sleutelkind' was heet tegenwoordig een 'zelfverzorger'. Wie daarover nadenkt wordt zeer ongerust, schrijft De Vries, maar verder gaat hij niet. Dat is jammer. Hier is hij te terughoudend, zoals dat op veel meer plaatsen het geval is.

Ironisch en gedistantieerd is de Vries als het gaat om jongeren: eigenlijk zijn het gewone mensen, suggereert hij, wier hinderkracht

zo groot is doordat zij niet alleen naar school moeten - zich voegen binnen het pedagogisch regime - maar daarna ook nog aan het werk moeten worden gezet. In 1986 waren er nog 225.000 schoolverlaters; in 1996 zullen dat er niet meer dan 184.000 zijn. Hoe gemakkelijker de arbeidsmarkt jongeren weet op te nemen, hoe minder hun hinderkracht opvalt. Het probleem met ouderen is, dat hun hinderkracht klein is - hun aandeel in de criminaliteit is bijzonder gering, bijvoorbeeld - maar dat zij talrijker worden en voorzieningen nodig hebben, en zorg. In een samenleving die gecentreerd is rond werk hebben mensen zonder werk weinig slagkracht. De Vries wijst op meer elan en actiebereidheid van ouderen, maar voorziet dat de resultaten daarvan niet onmiddellijk ten goede zullen komen aan individuele hulpbehoevende bejaarden. Wat voor jongeren en voor allochtonen geldt, gaat immers niet op voor ouderen: algemene werkgelegenheid als panacee.

Lastig is het probleem van het welvarende Nederland en de armoede elders. Hier woonachtige allochtonen zouden in zekere zin de dupe zijn van het feit, dat achter hen miljoenen staan te dringen bij de grensposten van de rijke wereld. Het nieuwe 'realisme', zoals dat doorklinkt in debatten en maatregelen tegen buitenlandse medelanders is samengesteld uit schaamte en pijnlijkheid - een kwaad geweten - en uit vrees, overspoeld te worden door vijftien miljoen vluchtelingen. In hoeverre het hier gaat om een groei van minderheden van allerlei soort, dan wel om een meer eenvoudige tweedeling van gevestigden en buitenstaanders wordt niet goed duidelijk, overigens.

Op zijn best is De Vries wanneer hij op beschaafde wijze, door kleine herformuleringen, een vraagstuk net even anders belicht dan gebruikelijk. 'Zou men de criminaliteitscijfers voor de verandering eens niet percenteren op het aantal Nederlanders maar op de veelheid van hun kostbare bezittingen (auto's, videorecorders, cheques, juwelen) en zou men ook de sterk toegenomen uithuisigheid en mobiliteit van die Nederlanders in de berekening verdisconteren, dan zou waarschijnlijk een heel ander beeld ontstaan. Sommige vormen van criminaliteit zijn, op die manier berekend, misschien gedaald in plaats van gestegen.' En op zo'n moment is het buitengewoon betreurenswaardig dat die berekening niet meteen ook wordt gemaakt. Het is de vraag, of dat inderdaad allemaal verdisconteerd zou kunnen worden, overigens.

Wanneer je van een boek zegt, dat het zo geschikt is voor onderwijs, lijkt het meestal, alsof het voor andere mensen niet echt boei-

end is. Niets is in dit geval minder waar: aanbevolen zij het voor studie en zelfstudie. Op basis van een grote hoeveelheid specialis-
tische kennis wordt in heel kort bestek veel verstandigs gezegd
over het hedendaagse Nederland. Het is echt een klein handboek
voor de krantelezer. De schrijver heeft zich echter teveel inge-
houden. Daarmee doet hij zichzelf en de lezer tekort. De meeste
boeken zijn te dik. Dit boek in elk geval niet.

Bernard Kruihof

Elias en de hofsamenleving

Jeroen Duindam, *Macht en Mythe. Een kritische analyse van de hof-
theorieën van Norbert Elias en Jürgen von Krüdener*. Academisch
proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht, 220 pp., ISBN 90-73446-24-4

De laatste jaren zijn de ooit zo hevig opblaiende controverses over
het werk van Norbert Elias wat geluwd. Maar nog steeds blijkt dit
werk te kunnen inspireren tot scherpe polemische reacties, getuige
het onlangs verschenen proefschrift van de Utrechtse historicus
Jeroen Duindam.

Voorwerp van kritische beschouwing is nu eens niet *Het civilisa-
tieproces*, maar *Die höfische Gesellschaft*, Elias' studie van de
Franse hofsamenleving in en rond de tijd van Lodewijk XIV. Sinds
het verschijnen van dat boek in 1969 (een herziene versie van
Elias' *Habilitationsschrift* uit het begin van de jaren dertig) is het
nodige historische onderzoek naar dit onderwerp verricht. De vraag
doet zich dan voor hoe de beschrijvingen in de recentere studies,
zoals *La cour de France* (1987) van J.-F. Solnon en *Les Monar-
chies* (1986) onder redactie van Le Roy Ladurie, zich verhouden
tot het beeld dat Elias van de hofsamenleving geeft. In hoeverre
wordt dit beeld door nieuwe bevindingen bevestigd, in hoeverre en
in welke richting moet het worden aangevuld of herzien?

Die vraag, of althans het laatste deel daarvan, is het uitgangspunt
van Duindams proefschrift. Behalve *Die höfische Gesellschaft* van
Norbert Elias bespreekt hij ook *Die Rolle des Hofes im Absolutis-
mus* (1973) van Jürgen Freiherr von Krüdener, een op Weber geïn-
spireerde verhandeling over hoven in vooral het Duitse taalgebied.
Het gaat Duindam echter primair om Elias.

Jammer genoeg blijkt van een open, vragende houding bij de

auteur geen sprake te zijn. Hij is er niet op uit Elias' visie te toetsen, aan te vullen en waar nodig te corrigeren: hij wil die visie weerleggen, totaal, en in één moeite door de hele civilisatietheorie naar de schroothoop verwijzen. Al op pp. 13-14 maakt hij zijn bedoelingen duidelijk. Daar wordt Elias verweten dat hij zich in zijn bronnengebruik eenzijdig baseert op critici van Lodewijk XIV, zoals de hertog de Saint-Simon, naar wie hij liefst 24 keer verwijst. 'Op grond van een simpele rekensom', vervolgt Duindam, 'kan de verwachting worden uitgesproken dat Saint-Simon's weelklacht over de teloorgang van de Franse adel als gevolg van de dwingelandij van de Zonnekoning cruciaal zal zijn in Elias' betoog. Deze verwachting wordt stelliger wanneer de noten bovendien een Franse studie aanwijzen die bekend staat als klassieke formulering van dezelfde stelling. Wanneer tenslotte blijkt dat Elias dezelfde teloorgang van de adel nodig had als bewijs voor de geldigheid van zijn aan Freud ontleende *Fremdzwang-Selbstzwang* schema, is enige scepsis ten aanzien van zijn methode gerechtvaardigd.'

Op grond van dit simpele citaat kan de verwachting worden uitgesproken dat Duindams polemieken weinig hout zal snijden, en deze verwachting wordt vervolgens niet gelogenstraft. Hij blijft beweren dat Elias de 'teloorgang' van de Franse adel omstreeks de tijd van Lodewijk XIV beschrijft. Dat is vreemd, want Elias heeft het daar niet over. De adel (d.w.z. de hofadel, waar *Die höfische Gesellschaft* over gaat) wordt door hem getypeerd als een elite, een hoogste stand, die weliswaar in toenemende mate afhankelijk was geworden van de koning en tevens 'druk van anderen' ondervond, maar die in prestige en privileges verre superieur was aan enige andere stand of sociale laag. Als Duindam nadrukkelijk gaat betogen dat de adel in de 17de eeuw helemaal niet teloorving, is dat dus niet erg terzake.

Van de weeromstuit verdedigt Duindam een radikaal tegenovergestelde opvatting: de machtsverhouding tussen adel en centrale vorst zou sinds de Middeleeuwen niet 'principieel en op precedentloze wijze' zijn veranderd (p. 84). Originaliteit kan dit standpunt niet ontzegd worden - het is strijdig niet alleen met wat Elias beweert, maar met de historische communis opinio in het algemeen. Enige serieuze argumentatie ervoor ontbreekt.

De moeilijk te loochenen tendens van accumulatie en concentratie van macht bij de centrale vorst tot en met Lodewijk XIV betekent uiteraard niet dat de vorst over 'absolute' macht in letterlijke zin ging beschikken. Ook op dit punt schrijft Duindam Elias een wel

zeer simpele gedachte toe die nergens bij hem te vinden is en die hij zelfs uitdrukkelijk tegenspreekt (*dhG*, o.a. p. 69, 181, 185). Anthony Giddens wordt erbij gehaald om er op te wijzen dat 'all power relations, or relations of autonomy and dependence, are reciprocal' (p. 55, noot 51; vgl. ook p. 85, noot 160). Dat is een kernachtige samenvatting van wat Elias herhaaldelijk betoogd heeft en ook in *Die höfische Gesellschaft* heel duidelijk uiteen heeft gezet (*dhG*, pp. 217-221).

Telkens weer blijkt dat Duindam zijn voornaamste object van kritiek slecht gelezen heeft, telkens geeft hij zich over aan een schimmigevecht met een geconstrueerde tegenstander. 'De zich versnellende economische ontwikkeling vanaf de late middeleeuwen tot de twintigste eeuw is een niet te ontkennen realiteit. De opvatting dat deze periode er een was van voortdurende economische groei, is echter onjuist' (p. 44). Wie beweert dat? 'Het is verleidelijk maar onjuist om de eeuwen die voorafgingen aan de explosie van de negentiende eeuw als een langzame opmars te beschrijven' (p. 45). 'De Weberiaanse preoccupatie met bureaucrativering die doorklinkt in het betoog van Elias en Krüdener biedt geen geschikt instrumentarium ter verklaring van de veranderingen in de vroeg-moderne tijd' (p. 53). Maar Elias neemt juist afstand van Webers nadruk op het *Beamtenum* van het 'ancien régime' (*dhG*, pp. 64-65).

Temidden van de loze kritiek vond ik twee belangwekkende punten. Duindam ontkent dat de grondbezittende adel in de 16de eeuw in het algemeen verarmde ten gevolge van inflatie en vaste pacht-sommen: de pacht lag feitelijk niet vast, en bovendien wisten edelen vaak nieuwe inkomstenbronnen aan te boren. Wat de schrijver hierover meedeelt blijft erg globaal en onuitgewerkt, maar geeft in elk geval stof tot nadenken en maakt nieuwsgierig naar preciezere gegevens.

Uitvoeriger en overtuigender is Duindam over een tweede kwestie, waarover hij eerder in dit tijdschrift publiceerde (*AST* 17, 3, dec. 1990, pp. 101-127). De hiërarchie- en cliëkvorming in de Franse hofsamenleving was zodanig, schrijft hij, dat van een feitelijke tweedeling van 'adel' en 'burgerij' - of van de aan het hof verblijvende 'zwaardadel' en de 'ambtsadel' als de toppen van deze standen - geen sprake was. De koning profiteerde van de verdeeldheid en prestigestrijd aan het hof, maar anders dan Elias met zijn 'koningsmechanisme' suggereerde, verliep die niet langs de lijnen van deze tweedeling. Wel had de oppositie adel-burgerij ideologische betekenis; waar het uitkwam, lieten edelen zich op hun oude

afstamming voorstaan of construeerden zij die. Ook hier laat Duindam verschillende vragen onbeantwoord (hoe belangrijk was uiteindelijk het onderscheid tussen zwaardadel en ambtsadel in verhouding tot andere sociaal relevante scheidslijnen, hoe verhielden de tegenstellingen aan het hof zich tot die in de ruimere samenleving, welke veranderingen deden zich in dit opzicht in de loop van de 17de en 18de eeuw voor), maar slaagt hij erin iets aan Elias' visie op de hofsamenleving toe te voegen en één element daarin op losse schroeven te zetten.

Was het hele boek maar zo, en had de auteur de punten van kritiek die ter zake zijn maar beter uitgewerkt. Maar het laatste deel is weer even teleurstellend als het begin - een onzorgvuldige en verwarde aanval op de civilisatietheorie. Opnieuw laat de schrijver zich door hevige polemische aandriften meeslepen. Die lijken hem voortdurend parten te hebben gespeeld, ten nadele van de nauwkeurigheid en de overtuigingskracht van zijn kritiek.

N. Wilterdink